

MUZEJ U SLUŽBI VLASTI: ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU I DRUGI SVJETSKI RAT

DR. SC. ANA SOLTER

Arheološki muzej u Zagrebu
asolter@amz.hr

UVOD

Privatne zbirke često su sadržavale vrijedne arheološke i umjetničke predmete. Međutim, njihova sudbina nerijetko je bila povezana s političkim i ekonomskim promjenama. U ovom radu analizira se kako su se zakonski okviri koji su regulirali vlasništvo nad arheološkim nalazima mijenjali tijekom 20. stoljeća, posebno u kontekstu Drugoga svjetskog rata i uspostave Nezavisne Države Hrvatske (NDH-a). Kroz prizmu arheoloških nalaza istražuje se kako su se političke ideologije i ratni sukobi odrazili na sudbinu hrvatske kulturne baštine te kako su muzeji, kao ustanove zadužene za čuvanje baštine, često bili uvučeni u te procese. Posebna pozornost posvećena je sudbini privatnih zbirki i načinu na koji su one bile oduzete i nacionalizirane.

ARHEOLOŠKI PREDMETI I VLASNIŠTVO

Hrvatska arheološka baština stoljećima je predmet zanimanja i zaštite. Od vremena Habsburške Monarhije pa sve do turbulentnog 20. stoljeća zakonski okviri koji su regulirali vlasništvo nad arheološkim nalazima prolazili su kroz brojne pro-

mjene. Kako bi se bolje razumjelo pitanje vlasništva nad arheološkim nalazima, rad započinje pregledom zakonskih odredbi koje su ga uređivale, od Habsburške Monarhije do NDH-a.¹

Vlasništvo nad arheološkom građom, često nazivanom „skrivenim blagom“, u Habsburškoj Monarhiji bilo je regulirano *Općim građanskim zakonikom* od 1. lipnja 1811. godine.² Prema tom *Zakoniku* pronađeno blago dijelilo se na tri jednaka dijela: jedan dio pripadao je državi, jedan nalazniku, a jedan vlasniku zemljišta.³

Naredbom od 28. prosinca 1818. godine zabranjen je izvoz arheološke građe izvan zemlje. Zabrana je potvrđena i naredbom od 15. lipnja 1846. godine, koja je propisala jednaku podjelu nalaza između nalaznika i vlasnika zemljišta, a država je izgubila pravo na jednu trećinu. Dodatno, istom naredbom nalagalo se da se pronađene starine čuvaju zajedno; nisu se smjele razdvajati, prodavati ni uništavati bez posebne dozvole vlade, a kršenje tih odredbi kažnjavalo se pljenidbom.

Obnova starih zakona i naredba u pogledu izvažanja starina iz naše zemlje i njihova sačuvanja donesena je 25. studenoga 1880. godine odredbom br. 3302.⁴ Ta odredba omogućila je privatnim osobama da od vlade i Arheološkog muzeja traže dozvolu za iskopavanja arheoloških lokaliteta i kupnju arheoloških predmeta, posebno ako su te aktivnosti bile u interesu Muzeja.

Uredba o čuvanju starina i prirodnih spomenika od 25. srpnja 1940. godine proširila je zaštitu na arheološku, umjetničku, povijesnu, etnografsku, arhitektonsku i prirodnu baštinu, bez obzira na vlasništvo. Zabranjeno je uništavanje i iznošenje takvih predmeta izvan kulturnog područja kojemu pripadaju, posebno

izvan granica države, bez odobrenja nadležnih tijela. *Uredba* je također dala nadležnomu banovinskom muzeju pravo prvokupa u roku od tri mjeseca od prijave nalaza. Nepodnošenje prijave kažnjavalo se zatvorom do tri mjeseca i novčanom kaznom do 5000 dinara.

Mora se istaknuti kontinuitet u nastojanju da se spriječi trgovina i iznošenje arheološke građe iz zemlje, ali i promjene u raspodjeli vlasništva i ovlasti nad nalazima. *Uredba* iz 1940. godine proširuje zaštitu kulturne baštine i daje državi veću kontrolu nad trgovinom.

Nova zakonska odredba, donesena 30. lipnja 1941. godine za vrijeme NDH-a, proglašava sve nepokretne kulturno-povijesne i prirodne spomenike osobite znanstvene, umjetničke ili estetske vrijednosti, koji se nalaze na području NDH-a, hrvatskim narodnim spomenicima. Ti spomenici ne mogu biti predmet privatnog vlasništva.⁵

USTROJSTVO AMZ-A U DRUGOME SVJETSKOM RATU

Hrvatski narodni arheološki muzej (danas Arheološki muzej u Zagrebu – AMZ) 1941. godine mijenja naziv u Hrvatski državni arheološki muzej. Tijekom Drugoga svjetskog rata AMZ su vodila dva ravnatelja. Viktor Hoffiller⁶ u vrijeme NDH-a ravnatelj je Hrvatskoga državnog poviestnog muzeja i Hrvatskoga državnog arheološkog muzeja. Sve do 1943. godine ta dva muzeja djeluju pod zajedničkom upravom. Hoffiller je iznenada umirovljen u siječnju 1943. godine. Neki istraživači povezuju njegovu smjenu s odbijanjem da se pruska zastava i šah Fridrika II. Velikog predaju Hitleru kao rođendanski dar ili s njegovom izjavom generalu Edmundu

Glaiseu von Horstenauu da će Njemačka izgubiti rat.⁷

Međutim, šah i zastava predani su Hitleru znatno prije, u lipnju 1941. godine, pri prvom susretu s Antom Pavelićem u Berghofu. Pročelnik Pododsjsjeka za visoke škole i znanstvene zavode Ministarstva nastave NDH-a Božidar Murgić⁸ osobno je odabrao i preuzeo te predmete iz Muzeja, zajedno s reljefom koji prikazuje rođenje Dioniza, a koji je poslije vraćen.⁹ Ta činjenica dovodi u pitanje tezu o Hoffillerovu otporu nacističkim zahtjevima kao glavnom razlogu njegove smjene. Čini se izglednijim da je njegovo umirovljenje bilo povezano s uvođenjem obvezne mirovine za osobe starije od 65 godina, što se dogodilo 1943. godine.

Umjesto njega dužnost u Arheološkome muzeju preuzima Mirko Šeper¹⁰, koji je 29. siječnja 1943. godine kao kustos vježbenik postao izvanredni profesor klasične arheologije na Filozofskom fakultetu te vršitelj dužnosti upravitelja Arheološkog muzeja. Godine 1946. Vojni sud u Zagrebu osudio je dr. Mirka Šepera na deset godina prisilnog rada zbog sljedećih razloga: 1) sudjelovanja u ustaškoj vojsci kao topnički oficir i otvaranja vatre na Narodnooslobodilačku vojsku te 2) suradnje s ustaškim novinama i širenja ustaške propagande. U tom kontekstu valja istaknuti Šeperov članak u časopisu *Hrvatska smotra* (1942., br. 1, 48–51) u kojemu je tvrdio da židovska likovna umjetnost ne postoji.¹¹

Ravnatelj Hrvatskoga državnog poviestnog muzeja u Zagrebu nakon Hoffillera postaje Držislav Švob. Švob je u travnju uhićen pod optužbom da je pomagao partizanskom pokretu te je optužen za zločin protiv „obstanka države i njezinog uređenja“. Prijeki sud u Zagrebu izrekao mu je smrtnu kaznu, a zatim je pomilovan

na doživotnu robiju. Ubijen je pod nepoznatim okolnostima na samom kraju rata, u travnju 1945. godine, u lepolavskom logoru.¹²

INICIJATIVA ZA OČUVANJE KULTURNE BAŠTINE

U turbulentnom kontekstu uspostave NDH-a 10. svibnja 1941. godine ravnatelj vodećih hrvatskih muzeja i Konzervatorskog zavoda Zagreb pokrenuli su inicijativu za zaštitu i očuvanje kulturne baštine centralizacijom važnih umjetničkih i povijesnih predmeta u državnim muzejima (sl. 1 i 2).

Viktor Hoffiller (Hrvatski narodni historički muzej), Milovan Gavazzi¹³ (Hrvatski narodni etnografski muzej), Vladimir Tkalčić¹⁴ (Hrvatski narodni muzej za umjetnost i obrt) i Gjuro Szabo¹⁵ (Konzervatorski zavod Zagreb) istaknuli su važnost očuvanja umjetničkih i povijesnih predmeta koji se nalaze u privatnim zbirkama koje su „svojim obilnijim novčanim sredstvima preotimali“ te predmete državnim muzejima.

U svojem prijedlogu naglasili su da bi ti predmeti trebali biti izdvojeni iz privatne upotrebe i predani na čuvanje državnim muzejima u kojima im je, po njihovu mišljenju, jedino pravo mjesto. Ta inicijativa, po njihovim riječima, bila je motivirana željom za napretkom hrvatske znanosti i prosvjete te razvojem hrvatskih muzeja koji su se često suočavali s financijskim ograničenjima u nabavi muzejskih predmeta.¹⁶

ZAKONSKA ODREDBA U NDH-U O ZAŠTITI KULTURNE BAŠTINE

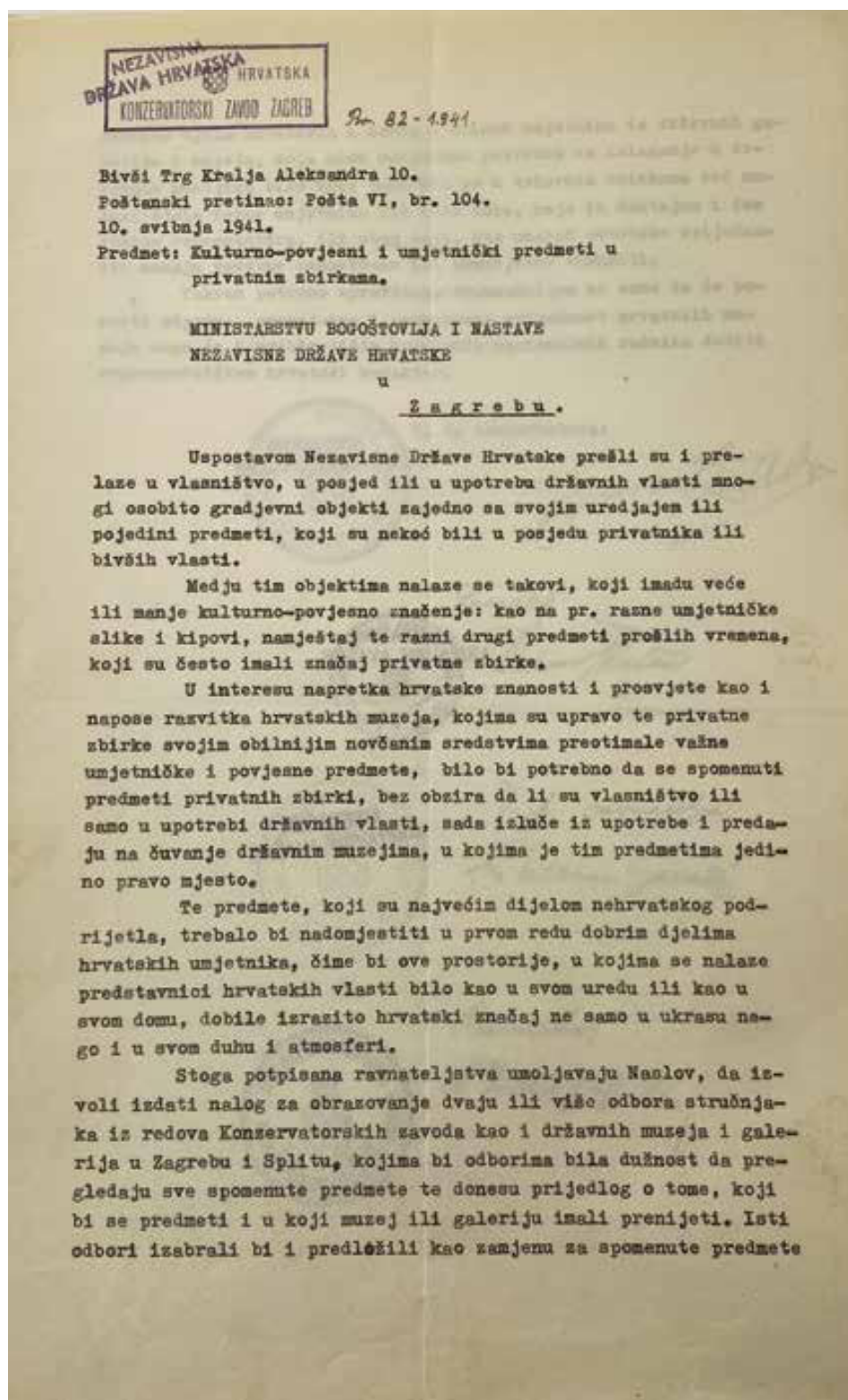
Inicijativu muzejskih ravnatelja za zaštitu kulturne baštine, iako naizgled pleme-

nit,¹⁷ brzo je instrumentalizirao NDH. *Zakonska odredba o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske*, donesena samo dva dana nakon inicijative, omogućila je državi da preuzme kontrolu nad privatnim zbirkama, posebice onima u vlasništvu Židova i Srba, pod krinkom njihove zaštite.¹⁸

Prema članku 3. *Zakonske odredbe* privatnici koji nisu mogli primjereno čuvati spomenike iz svoje imovine bili su dužni predati ih nekom od hrvatskih državnih muzeja. Muzej je zauzvrat bio obavezan izdati pismenu potvrdu o primitku u ime NDH-a. Nepoštovanje *Zakonske odredbe* kažnjavalo se zatvorom do pet godina i novčanom kaznom do 500 000 dinara. Zaključno, sve privatne zbirke koje su potpadale pod članak 3. *Zakonske odredbe* morale su biti pohranjene u nekom od državnih muzeja.

PROVEDBA MJERA ZAŠTITE KULTURNE BAŠTINE U NDH-U: ANALIZA NOVINSKOG ČLANKA LIJEP ODAZIV GRADJANSTVA POVODOM POGLAVNIKOVE ODREDBE O ČUVANJU STARINA I PRIRODNIH SPOMENIKA

Članak *Lijep odaziv građanstva povodom Poglavnikove odredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika* objavljen u dnevniku *Danas* 30. lipnja 1941. godine pruža uvid u provedbu mjera zaštite kulturne baštine u NDH-u te je zanimljiv primjer propagandne retorike u službi režima.¹⁹ Naizgled pozitivna vijest o „lijepom odazivu građanstva“ na odluku o čuvanju kulturne baštine prikriva dublje političke

Slike 1 i 2. Dopis ravnatelja zagrebačkih muzeja Ministarstvu bogoštovlja i nastave NDH-a, 10. svibnja 1941. Izvor: Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Središnja dokumentacija s područja kulturne baštine (MKM – SDKB).

osobito djela hrvatskih a možda i drugih umjetnika iz državnih galerija i muzeja, koja nisu neophodno potrebna za izlaganje u državnim muzejima bilo zbog toga što se u državnim zbirkama već nalazi djelo istog umjetnika ili iste dobe, koje ih dostojno i dostatno reprezentira, ili zbog toga, što unatoč estetske vrijednosti nemaju posebne znanstvene ili prosvjetne važnosti.

Takvom potpuno opravdanom transakcijom ne samo da će porasti odgojna, prosvjetna i znanstvena vrijednost hrvatskih muzeja nego će i prebivališta hrvatskih nacionalnih radnika dobiti reprezentativan hrvatski karakter.

V. d. konzervatora:

Gyula Szabo

Ravnatelj:

Vladimir Kralj

V. d. ravnatelja

Šilovan Javak

Ravnatelj:

of Viktor Hoffmiller

Figures 1 and 2. Memo from the directors of Zagreb museums to the Ministry of Religious Worship and Education of the Independent State of Croatia, May 10, 1941. Source: Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia, Central Documentation in the Field of Cultural Heritage (MKM – SDKB).

i ideološke implikacije. Režimske vlasti nastojale su prikazati mjere zaštite kao dobrovoljne i u interesu vlasnika ističući pozitivan odjek među građanstvom. Članak se koristi pozitivnim jezikom te naglašava obostranu korist mjera zaštite. Međutim, u kontekstu autoritarnog režima teško je govoriti o istinskoj dobrovoljnosti. Konzervatorski zavod, ovlašten i zadužen za popisivanje,²⁰ isticao je da vlasnici predmeta mogu bez straha dopustiti popisivanje i pregled svojih starina jer će one i dalje ostati u njihovu vlasništvu. Proces je predstavljen kao obostrano koristan: vlasnici dobivaju uvid u vrijednost svojih starina i savjete o njihovu čuvanju, a država dobiva pregled nad kulturnom baštinom. Ako se vlasnici ne mogu primjereno skrbiti za svoje starine, njihova predaja na čuvanje odgovarajućemu hrvatskom državnom muzeju predstavljena je kao mogućnost, uz napomenu da vlasništvo nad predmetima ostaje nepromijenjeno. Konzervatorski zavod pozivao je vlasnike starina da surađuju s izaslanicima Zavoda i olakšaju im rad, naglašavajući da je popisivanje u interesu i samih vlasnika i cijeloga hrvatskog naroda.²¹

Članak iz 1941. godine pruža vrijedan uvid u to kako se režim NDH-a koristio kulturom kao sredstvom legitimizacije svoje vlasti i kako je nastojao kontrolirati sve aspekte društvenog života. Iako se na prvi pogled čini da su mjere zaštite kulturne baštine bile dobronamjerne, dublja analiza pokazuje da su one bile dio širega ideološkog projekta i da su imale negativne posljedice za pojedince i zajednicu. Zaštita kulturne baštine predstavljena je kao dio većeg plana izgradnje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Isticanje „hrvatskoga državnog muzeja“ i naglasak na interesu „cijeloga hrvatskog naroda“ upućuju na to

da je zaštita kulture bila instrumentalizirana u službi režimske ideologije.

IZVJEŠTAJ O PROVEDBI ZAKONSKE ODREDBE O ZABRANI OTUĐENJA I IZVOZA KULTURNO- -POVIJESNIH I UMJETNIČKIH PREDMETA U NDH-U (26. SRPNJA 1941.)

Na temelju *Zakonske odredbe* činovnici hrvatskih državnih muzeja u Zagrebu započeli su opsežnu akciju prikupljanja svih kulturno-povijesnih i umjetničkih predmeta na koje se ona odnosila. Cilj je bio pohraniti ih u muzeje i sačuvati kao imovinu Nezavisne Države Hrvatske.²²

Najviše predmeta prikupljeno je iz pravoslavnih manastira, primjerice iz Krušedola dvadeset sanduka u Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt (danas Muzej za umjetnost i obrt – MUO). Jedan tim, predvođen kustosima Ivanom Bachom (MUO) i Mirkom Šeperom (AMZ), posjetio je daljnje manastire i parohije počevši od ogulinskog kraja. Prva pošiljka s oko šezdeset sanduka ubrzo je bila na putu.

Druga skupina stručnjaka, pod vodstvom ravnatelja MUO-a Vladimira Tkalčića i Držislava Švoba iz Historičkog muzeja, uputila se preko Kostajnice i Pakraca u Slavoniju. Ustaše su pružile znatnu pomoć u tom pothvatu. Ministarstvo prometa i javnih radova odobrilo je besplatan prijevoz svih prikupljenih predmeta.

U Zagrebu je proveden popis glavnih zbirki u privatnom vlasništvu. Neki vlasnici svoje su predmete odmah pohranili u Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt. Najvrednija od pohranjenih zbirki bila je ona pokojnog Artura Marića. Zbirka Hinka Lederera pohranjena je u Gipsote-

ku prije donošenja zakona, ali poduzimali su se koraci da se premjesti u prostorije MUO-a. Zbirka Milana Marića, jedna od najdragocjenijih u državi, još nije bila dopremljena. Među ostalim manjim zbirkama istaknuta je ona Žige Herzoga. Zbirka Julija Königa, koji je napustio Zagreb, ostala je netaknuta u stanu u Palmotićevoj ulici 18. Ministar Bulat, koji je u trenutku popisivanja zbirki stanovao u tom stanu, dogovorio je s ravnateljem Tkalcíćem prijenos zbirke u državni muzej.²³

ANALIZA PRIMARNIH IZVORA IZ DOBA NDH-A: PRISILNO ISELJAVANJE I KONFISKACIJA IMOVINE

Predmetni dokumenti iz vremena NDH-a pružaju uvid u provedbu rasno motiviranih politika i sustavnu pljačku imovine etničkih i vjerskih manjina:

Dokument 1.

„Zagreb, 8. svibnja 1941., Oglas – Određujem, da se u roku od 8 dana imadu preseliti u druge dijelove grada Zagreba svi SRBI i ŽIDOVI, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlačke ulice, Jelačićevog trga, Ilice do mitnice, kao i iz onih dijelova grada, koji se nalaze sjeverno od označenog cestovnog poteza.

Ravnatelj redarstva: Marijan Nikšić, v. r.“²⁴

Dokument 2.

„Vrlo poštovani i dragi profesore! [...] 2. Isti muzejski ljudi putem konzervatorskog zavoda vrše popis svih privatnih zbirki i drugih umjetničkih i kulturno historijskih predmeta, koji se nalaze u privatnom posjedu, ali kod izvršavanja tog posla, koji je osnovan na nedavno izašloj Poglavnikovoj za-

konskoj odredbi, nailaze na stanovite poteškoće. Zato su zamolili redarstveno ravnateljstvo za asistenciju u takovim slučajevima, toli se intervencija za udovoljenje toj molbi. Činovnici imadu propisne legitimacije i naloge, ali židovi, srbi, te neki naši kapitalisti malo za to mare.

3. Kako Vam je poznato sefovi po bankama biti će pregledavani i to se već vrši. U židovskim i srpskim sefovima ima mnogo dragocjenosti. Molim, da biste isposlovali kod g. ministra Dra Artukovića, da naredi svim onim vlastima, koje imaju sa zapljenom i pregledom posla, da dadu takove sefove pregledati od jednog stručnog povjerenstva muzejskih i drugih stručnjaka, koji će to provesti.

4. Njemačke i talijanske vojne vlasti drže u svom posjedu veći broj kuća, vila i stanova, koje su do nedavna pripadale raznim židovima i vlahima. Kad su ovi morali bježati van, onda su stanovi ostali namješteni sa potpunim uređajem i pokućstvom. Poznata je stvar, da su ti krvopije i bogataši sa našim ukradenim novcem godinama sakupljali razne dragocjenosti, umjetnine, starine i t. d., te se to nalazilo po tim vlaškim, a naročito židovskim kućama. Iako nitko ni ti ne pomišlja, da bi možda Nijemci ili Talijani to dirali, postoji ipak velika opasnost, da bi neodgovorni elementi mogli koji taj dragocjeni predmet, koji je zapravo svojina hrvatskog naroda, otudjiti, to Vas ovime najusrdnije molim i zaklinjem učinite sve što je u Vašoj moći, da se dozvoli izaslanicima činovnicima konzervatorskog zavoda i naših muzeja državnih, da se ti stanovi i vile pregledaju uz suradnju sa tim stranim

vlastima i da se u muzej spremi ono što je od historijske i umjetničke važnosti za naše muzeje.”²⁵

Prvi dokument, oglas o prisilnom preseljenju Srba i Židova iz sjevernog dijela Zagreba, svjedoči o segregacijskim mjerama usmjerenima protiv tih skupina. Drugi dokument, molba Božidara Murgića upućena neimenovanomu „svestranom kulturnom čovjeku, ali i velikom hrvatskom rodoljubi, koga mnogo cijene najviši faktori hrvatske državne politike“, otkriva sustavnu konfiskaciju umjetnina i kulturnih dobara iz privatnog vlasništva, posebice onih u vlasništvu Židova i Srba. Murgić traži pomoć u provođenju popisivanja i zapljene imovine koristeći se pogrdnim izrazima („krvopije“, „vlaške kuće“) koji odražavaju službenu retoriku tog vremena.

Ovi dokumenti ilustriraju institucionaliziranu diskriminaciju i sustavno kršenje ljudskih prava za vrijeme NDH-a. Također, pružaju uvid u mehanizme oduzimanja imovine i kulturnog nasljeđa manjinskih zajednica, što je važan aspekt proučavanja povijesti tog razdoblja.

ULOGA MINISTARSTVA NASTAVE NDH-A I BOŽIDARA MURGIĆA

Ministarstvo nastave NDH-a (poslije Ministarstvo narodne prosvjete), pod vodstvom pročelnika Pododsjeka za visoke škole i znanstvene zavode Božidara Murgića, imalo je ključnu ulogu u oduzimanju i preusmjeravanju kulturnih dobara, posebice onih u vlasništvu židovskih i srpskih građana. Iskoristivši zakonski okvir koji je omogućio prisilno oduzimanje imovine, Ministarstvo je organiziralo opsežne akcije prikupljanja umjetnina i drugih kulturnih predmeta.

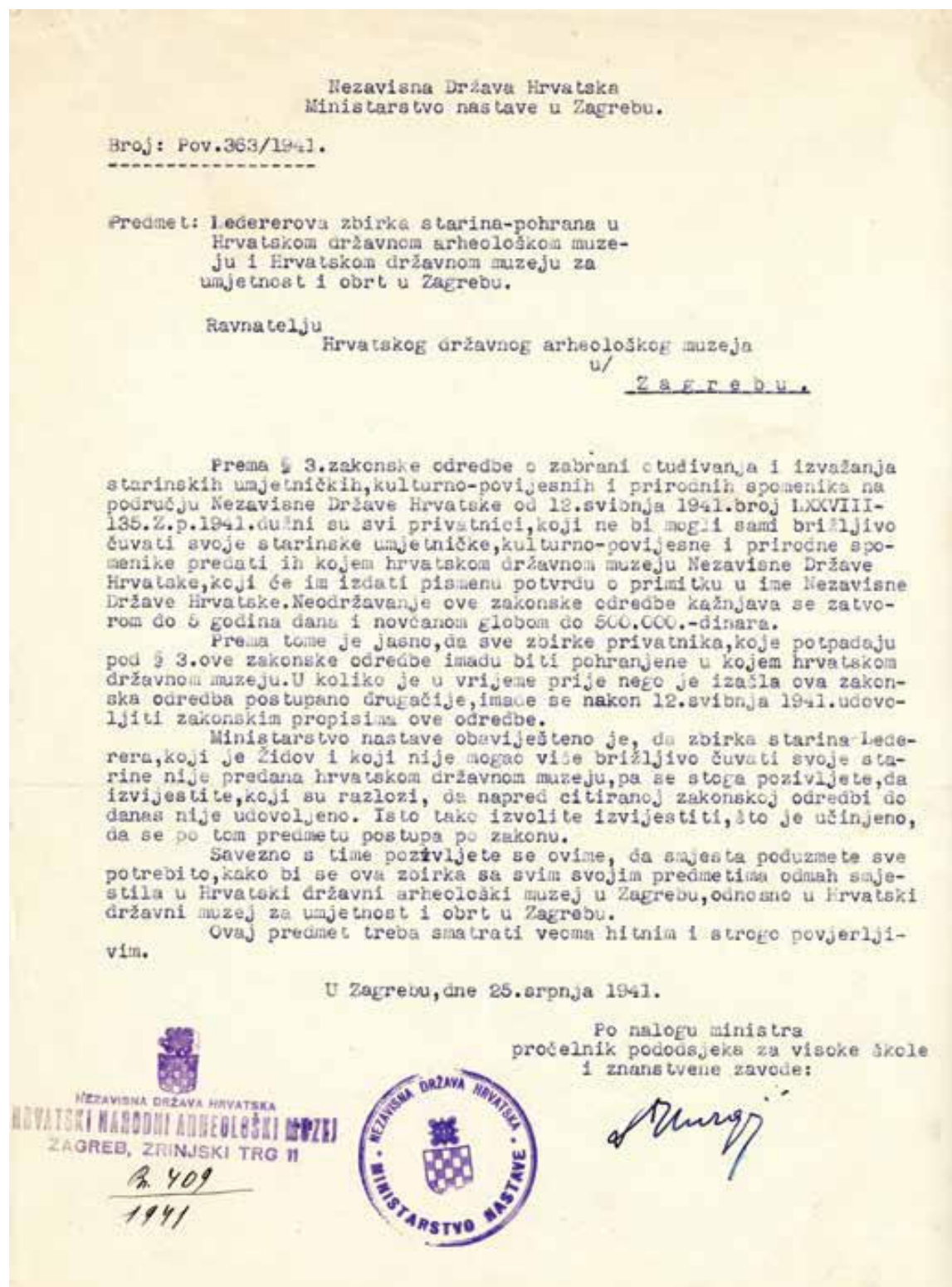
Na temelju naloga Ministarstva nastave br. 24323 od 19. srpnja 1941. godine činovnici i podvornici Arheološkog muzeja poslani su diljem zemlje u cilju prikupljanja predmeta koje je napustilo pravoslavno stanovništvo i njihova prijevoza u Zagreb. Taj zadatak, koji je zahtijevao znatne napore i troškove, bio je dodatno nagrađen posebnim dnevnicama od 50 kuna, za što je u proračunu Ministarstva nastave bilo osigurano 50 000 kuna. Dobro financiranje upućuje na ozbiljnost i opseg poduzetih mjera.

Među činovnicima koji su sudjelovali u tim akcijama bili su djelatnici Historičkoga i Arheološkoga muzeja: dr. Držislav Švob, kustos (106 dana na putu); dr. Mirko Šeper, kustos vježbenik (31 dan na putu); Jakov Pavelić, preparator (75 dana na putu); i Antun Tuđan, podvornik (91 dan na putu).²⁶

Ministarstvo nastave također je bilo aktivno u provedbi zakonskih odredbi o prikupljanju kulturnih dobara. U dopisu od 25. srpnja 1941. godine, upućenom Arheološkomu muzeju u Zagrebu, Ministarstvo nastave traži objašnjenje za to zašto zbirka starina židovskog vlasnika Hinka Lederera nije predana Muzeju te nalaže da se poduzmu sve potrebne mjere kako bi se zbirka odmah smjestila u AMZ (sl. 3).²⁷

U kontekstu danih dokumenata, naredbe povezane s muzejskim aktivnostima izdaje Ministarstvo nastave koje je izravno odgovorno za slanje službenika na teren radi prikupljanja predmeta. Također, Ministarstvo upravlja i financijskim sredstvima namijenjenima za tu aktivnost. Ministarstvo nastave stoga je bilo ključno tijelo koje je nadziralo provedbu zakona u vezi s prikupljanjem i zaštitom kulturnih dobara tijekom NDH-a.

S druge strane, poglavnikova *Zakonska odredba* ima ključnu ulogu kao pravni

Slika 3. Dopis Božidara Murgića ravnatelju Hrvatskoga državnog arheološkog muzeja, 25. srpnja 1941. Izvor: Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu (AAMZ) 37/8.

Figure 3. Memo from Božidar Murgić to the director of the Croatian State Archaeological Museum, July 25, 1941. Source: Archives of the Archaeological Museum in Zagreb (AAMZ) 37/8.

temelj za takve akcije. Iako ne izdaje izravne naredbe muzejima, ona omogućuje provedbu mjera poput pokušaja zapljene Ledererove zbirke, dajući raznim tijelima ovlaštenje za postupanje. Pod tom *Odredbom* Ledererova je numizmatička zbirka konfiscirana iz sefa Zemaljske banke u Sarajevu 1944. godine.

Ukratko, Ministarstvo nastave imalo je izvršnu ulogu u provođenju konkretnih akcija, dok je poglavnikova *Odredba* bila zakonski okvir koji je te akcije činio mogućima. Božidar Murgić pokazao se kao ključni sudionik u tom procesu, aktivno sudjelujući u planiranju i koordinaciji tih akcija.

PROVEDBA ZAKONSKE ODREDBE O ZABRANI OTUĐENJA I IZVOZA KULTURNIH DOBARA

Provedba *Zakonske odredbe* kojom se branilo otuđenje i izvoz kulturnih dobara odvijala se s pomoću nalogā Ministarstva nastave upućenih različitim ustanovama i pojedincima.

Tako je, primjerice, Ustaškom taboru u Orahovici naređeno da sve predmete koji potpadaju pod *Zakonsku odredbu* preda izaslaniku Hrvatskoga državnog muzeja za umjetnost i obrt Držislavu Švobu (inače zaposleniku Hrvatskoga državnog historičkog muzeja) te mu pruži svu potrebnu pomoć i zaštitu.²⁸

Mirku Šeperu, zaposleniku Hrvatskoga državnog arheološkog muzeja, izdan je putni nalog za pregled i preuzimanje kulturno-povijesnih i umjetničkih starina iz napuštenih pravoslavnih crkvi i manastira u ogulinskome i senjskome kotaru.²⁹

Još jedan nalog upućen je neimenovanom pojedincu, s uputama da preuzme

zbirku dr. Weissmanna u Osijeku te da se javi gradskom načelniku u Karlovcu radi pregleda i preuzimanja predmeta iz napuštenih pravoslavnih crkvi.³⁰

U slučaju zbirke Hinka Lederera Šeper se pozvao na *Zakon o zaštiti umjetničkih, historijskih, etnografskih i prirodnih starina* kojim se zabranjuje uništavanje i iznošenje takvih predmeta izvan granica države bez odobrenja nadležnih tijela.³¹

Navedeni primjeri ilustriraju kako je Ministarstvo nastave aktivno koordiniralo i nadziralo provedbu *Zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povijesnih i prirodnih spomenika* koristeći se mrežom državnih ustanova i pojedinaca za lociranje, pregled i prijenos predmeta u državne muzeje.

PREDAJA PREDMETA IZ DRUGIH MUZEJA

Dana 16. rujna 1944. godine Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt predao je pretpovijesne i rimske predmete Hrvatskomu državnom arheološkom muzeju u Zagrebu. Iako je sačuvan popis, same predane predmete nije moguće utvrditi zbog njihove općenitosti.³²

PREDMETI U ZBIRKAMA AMZ-A

U numizmatičkim zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se niz predmeta nabavljenih na temelju naredbe iz 1941. godine.³³ Dokumentacija upućuje na sljedeće izvore:

1. Ured za podržavljeni imetak – predmeti su zaprimljeni 1944. godine (AMUO br. 481/1944 = AAMZ br. 241/1944) i 1946. godine (spis br. 90/1946)

Slike 4 i 5. Dvije različite omotnice u koje je bila upakirana konfiscirana numizmatička zbirka iz Ustaškog logora Požega. Izvor: Tomislav Bilić, Aliena pecunia: zbirka antičkog novca zaplijenjena u Ustaškom logoru Požega (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2020).

Figures 4 and 5. Two different envelopes containing the confiscated numismatic collection from the Ustasha Požega camp. Source: Tomislav Bilić, Aliena pecunia: zbirka antičkog novca zaplijenjena u Ustaškom logoru Požega (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2020).

2. Glavni ustaški stan – ministar predstojnik dr. Ljudevit Šolc darovao je predmete Muzeju 1942. godine
3. Franjevački samostan, Zagreb – predmete je 1946. godine predala Zemaljska uprava narodnih dobara
4. Kotarski sud Ogulin – predmeti su zaprimljeni 1949. godine (zapisnik 50/49, br. 181)
5. Ministarstvo financija Narodne Republike Hrvatske – predmeti su zaprimljeni 1949. godine (br. 452/1949)
6. Muzej za umjetnost i obrt – predmeti su zaprimljeni 11. lipnja 1951. godine od različitih darovatelja.

Spomenuti podatci potvrđuju raznolikost izvora iz kojih su predmeti nabavljeni, uključujući državne ustanove, vjerske zajednice i privatne darovatelje. Važno je napomenuti da su neki predmeti stečeni preko Ureda za podržavljeni imetak, što sigurno upućuje na konfiskaciju imovine tijekom Drugoga svjetskog rata.

U ovom radu osvrnut će se na dvije najveće konfiscirane zbirke. Numizmatička zbirka iz Ustaškog logora Požega, koja se

sastoji od 2489 komada rimskog novca, prenesena je u Hrvatski državni arheološki muzej 16. rujna 1944. godine. Zbirka je prethodno bila u posjedu Hrvatskoga državnog muzeja za umjetnost i obrt u koji je zaprimljena 12. kolovoza 1944. godine od Ureda za podržavljeni imetak Ministarstva državne riznice NDH-a.

Novac je bio upakiran u dvije vrste omotnica: bež omotnice sa zaglavljem „Državno ravnateljstvo za ponovu“ i sivoplave omotnice sa zaglavljem „Ministarstvo državne riznice / Odjel za državnu imovinu, navjere i dugove – Ured za podržavljeni imetak“ (sl. 4 i 5). Omotnice su obrojčene prema popisu Benka Horvata, a poslije su dobile inventarne oznake AMZ-a.

Podrijetlo zbirke i identitet izvornog vlasnika ostaju nepoznati, ali činjenica da je došla iz Ureda za podržavljeni imetak sugerira da je riječ o imovini konfisciranoj tijekom Drugoga svjetskog rata. Zbirka je važan izvor za proučavanje povijesti tog razdoblja unatoč nejasnoćama oko njezina podrijetla.³⁴ U AMZ-u se čuvaju i oko četiri tisuće kovanica iz velike ostave rimskoga

carskog novca iz 3. stoljeća pronađene u Kamenici.³⁵ Dio kovanica Muzeju je predao Milan Mežina u ime Ministarstva financija Narodne Republike Hrvatske, nakon što ih je Ministarstvo preuzelo od bivše Zemaljske uprave narodnih dobara, koja ih je pak zaplijenila od Ureda za podržavljeni imetak.³⁶

Dodatnim istraživanjem Arhiva³⁷ utvrđeno je da je dio zbirke (2503 komada) ravnatelju AMZ-a Viktoru Hoffilleru predao na otkup neposredno prije ili početkom rata predradnik Marko Lederer. Međutim, predradnik se više nije povratno javio (Hoffiller je pretpostavljao da je pobjegao iz zemlje ili odveden u logor) te je zbirka ostala u posjedu AMZ-a. Pri povratu numizmatičke zbirke H. Lederera (1954. godine) koja je konfiscirana iz sefa sarajevske banke ovaj dio zbirke nije vraćen obitelji.³⁸

Ovaj slučaj ilustrira složenu proceduru kojom su se kulturna dobra, poput numizmatičkih nalaza, premještala i nacionalizirala tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata. Također, upućuje na važnost arhivske građe u rekonstrukciji provenijencije muzejskih predmeta.

IZ ARHIVA AMZ-A

Arhivski zapisi Arheološkog muzeja u Zagrebu svjedoče o različitim aktivnostima tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća. Dana 27. prosinca 1944. godine dvije amfore iz Jurjevske ulice 27b pohranjene su u AMZ. U arhivskoj bilješci navedeno je da su amfore „za sada samo pohranjene u ovome muzeju“, što pretpostavlja privremenu narav njihova smještaja i mogućnost daljnjeg premještanja ili povrata vlasniku.³⁹

Dana 16. rujna 1944. godine Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt predao je AMZ-u pretpovijesne i rimske predmete (sl. 6). Nažalost, zbog općenitog opisa u dokumentaciji nije moguće utvrditi točan popis predanih predmeta.⁴⁰

Arheološki muzej u Zagrebu tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća služio je kao privremeno spremište za kulturna dobra. Primjer toga je primopredaja predmeta dr. Antuna Adamovića iz Osijeka, Leonarda Grivičića iz Zagreba i Jakoba Eltza iz Vukovara koji su bili pohranjeni u AMZ-u. Ti predmeti preuzeti su od Komisije za sakupljanje i očuvanje kulturnih spomenika i starina prema zapisniku 227/1945 od 25. listopada 1945. godine te su naknadno predani Muzeju za umjetnost i obrt.⁴¹

ZAKLJUČAK

Ovaj rad pruža uvid u složenu ulogu Arheološkog muzeja u Zagrebu tijekom Drugoga svjetskog rata. Iz analize zakonskih odredbi, primarnih izvora i arhivske građe jasno se ocrtava kako je Muzej, pod okriljem Nezavisne Države Hrvatske, postao instrument režimske politike.

Dok su zakonske odredbe o zaštiti kulturne baštine naizgled imale plemenite ciljeve, njihova primjena u praksi otkriva sustavnu konfiskaciju imovine i brisanje kulturnog nasljeđa etničkih i vjerskih manjina. Muzejski djelatnici su, pod velikim pritiskom Ministarstva nastave NDH-a, aktivno sudjelovali u provođenju tih mjera. Ova analiza pokazuje važnost kritičkog pristupa povijesnim izvorima i potrebu za daljnjim istraživanjem uloge Muzeja u turbulentnim razdobljima.

№240 1944

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
REPUBLIKA
ZA KULTURU I UMETNOST
POSREDOVANJE I PROMET
POSREDOVANJE I PROMET

Broj: 400-1944.
16. rujna 1944.

Z A P I S N I K

Sastavljen dne 16. rujna 1944., u urednici Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt, Trg L. broj 8. o predaji predpoviestnih i rimskih arheoloških predmeta na stranicu Hrvatskog državnog muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu Hrvatskom državnom arheološkom muzeju u Zagrebu.

Prisutni potpisani.

Hrvatski državni muzej za umjetnost i obrt u Zagrebu preuzeo je od Ministarstva državne riznice, Ureda za podržavljani is-
tek na temelju popisa br. 22945-1944. od 19. kolovoza 1944.,
zaprimiti u muzeju pod br. 441-1944. od 1. rujna 1944., pod
rednim br. 53 i 54 dvije originalne staro-rimske uljanice i
sitnije originalne starorimske predmete od metala i kosti.

Kako napred isporučeni predmeti po svojem znače-
ju ulaze u djelokrug arheološkoga muzeja, to se prema pred-
hodnom dogovoru upraviteljstva Hrvatskog državnog muzeja za umjet-
nost i obrt u Zagrebu i Hrvatskog državnog arheološkoga muzeja
u Zagrebu, predaju potonjem i to poimence:

- 1/ dvie uljanice od pečene zemlje manje dvokrake sa oštećenja drškom.
- 2/ Poprje od crno bojene pečene gline. Fragment predhis-
torijske ženske figure iz kulturnog kruga Vinče. (u) (u) (u)
- 3/ Reljefni lik od olova fragment Herma Y bez glave i
doljnog dijela nogu.
- 4/ Dva utega od sjedi, kxxx pločice trapezoidnog presjeka
sa intarsiranim znakovima S/ewia/ i IIII /quadrans/
kom. različitih igala od sjedi
22 " kovnih pisaljki /stilosa/ i njihovih fragme-
nta. koštanih
- 5/ 3 kom. kovanica fragmenta ukornica.
- 6/ 3 " različitih kovnih ključeva.
- 9/ 3 olovne tessere
- 10/ 4 olovna privjeka za aurele
- 11/ 3 kovna fragmenta brava
- 12/ 1 klepka bronzana
- 13/ 3 fragmenta fibule
- 14/ 1 fragment terra sigillata sa reljefom ribe
- 15/ 2 ukrasna olovna fragmenta
- 16/ 6 kom. sjedenih koluta
- 17/ 6 " prsteni sžamama
- 18/ Sjedeni pribor za čišćenje uljanice
- 19/ Željezni šiljak strislice
- 20/ Mali bronzani trenažer
- 21/ Aplik sa glavom sargone
- 22/ Ukrasna rozeta
- 23/ 3 kom. jako oštećenih bakrenih i bronzanih novaca
- 24/ 3 staklena fragmenta narukvica i 1 sjedeni
- 25/ 2 bronzane bule /fragmenti/
- 26/ 8 kom. raznih kovnih čavala
- 27/ 4 kom. staklenih pločica sa igru
- 28/ 1 negravirana gema iz staklene paste
- 29/ 20 kom raznih kovnih fragmenta.

Dovršeno i potpisano.

Preuzeo: *[Signature]*

Predao upravitelj: *[Signature]*

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
REPUBLIKA
ZA KULTURU I UMETNOST
POSREDOVANJE I PROMET
POSREDOVANJE I PROMET

16. IX.

240-1944. - pril 1

Be oštećenje, preuzimanje, fragmenti, Vinče.

Slika 6. Zapisnik o predaji predmeta iz Hrvatskoga državnog muzeja za umjetnost i obrt u Hrvatski državni arheološki muzej, 16. rujna 1944. Izvor: AAMZ 110.

Figure 6. Minutes of the transfer of objects from the Croatian State Museum of Arts and Crafts to the Croatian State Archaeological Museum, 16 September 1944. Source: AAMZ 110.

BILJEŠKE

¹ O starim zakonima vidi u: Petar Kos i Ivan Mirnik, „Coin hoards from Croatia: XVII. The Križovljan (Varaždin) hoard of Celtic tetradrachms (1843)“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 44, br. 1 (2011): 80–87; Maja Bunčić i Ana Solter, „Ta ova je godina dobra počela samo da nije B. i G.'a.: Trgovina arheološkim nalazima početkom 20. stoljeća na primjeru Srijemske Mitrovice“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 53, br. 1 (2020): 204–206.

² „Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie“, *Justizgesetzsammlung*, br. 1–6 (1811). Iako je *Zakonik* službeno bio na snazi u cijeloj monarhiji do 1861. godine, nastavio je služiti kao hrvatski građanski zakonik sve do 1945. godine, a dijelom i do sedamdesetih godina 20. stoljeća.

³ Isto, čl. 399. Prema istom *Zakoniku* jedna trećina pripadala je i radnicima koji slučajno nađu blago, ali ako ih je vlasnik „naročito najmio [...] da traže blago, treba da se zadovolje svojom urednom plaćom“.

⁴ Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, „Obnova starih zakona i naredba u pogledu izvažanja starina iz naše zemlje i njihova sačuvanja“, br. 3302, 25. studenoga 1880.

⁵ *Narodne novine* 63, 30. lipnja 1941.

⁶ Viktor Hoffiller (Vinkovci, 1877. – Zagreb, 1954.) od 1901. do 1920. godine bio je kustos u Arheološkome muzeju, nakon čega postaje ravnatelj Prethistorijskog odjela, a od 1924. sve do 1943. godine bio je i ravnatelj Arheološkog muzeja. Godine 1945. vraćen je na dužnost ravnatelja Arheološkog muzeja do 1951. godine. Za biografiju vidi: *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024), s. v. „Hoffiller, Viktor“, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/hoffiller-viktor> (pristupljeno 6. rujna 2024.).

⁷ Mira Kolar-Dimitrijević i Elizabeta Wagner, „Brunšmid i Hoffiller, osnivači moderne sjevernohrvatske arheologije“, *VDG Jahrbuch* 15 (2008): 79–98.

⁸ Božidar Murgić (1901. – ?) studirao je u Beču filozofiju te ondje 1928. godine obranio doktorski

rad. Od 1930. godine radio je kao pripravnik Prosvjetnog odjeljenja Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu, a 1940. godine imenovan je višim pristavom Odjela za prosvjetu Banske vlasti Banovine Hrvatske. Dana 15. veljače 1941. godine dodijeljen je kao pristav Hrvatskomu narodnom arheološkom muzeju, ali ubrzo nakon proglašenja NDH-a postaje pročelnikom Pododsjeka za visoke škole i znanstvene zavode Ministarstva nastave NDH-a Zagreb. Nakon rata napušta Hrvatsku te mu se poslije 1966. godine gubi svaki trag.

⁹ Ana Solter, *Arheološki muzej u Zagrebu – život od 19. do 21. stoljeća* (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2016), 176.

¹⁰ Mirko Šeper (Zagreb, 1912. – Zagreb, 1970.) diplomirao je arheologiju i povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1936. godine te ondje i doktorirao 1941. s temom *Antikne geme-amuleti*. Od 1938. godine zaposlen je u Arheološko-historičkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu, a od 1943. godine upravitelj je Hrvatskoga državnog arheološkog muzeja. Za biografiju vidi: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2024), s. v. „Šeper, Mirko“, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/seper-mirko> (pristupljeno 10. rujna 2024.).

¹¹ Rajna Šošić Klindžić, Ana Solter i Dragana Rajković, „Archaeology and National Socialism in the Independent State of Croatia (1941–1945)“, u: *National-Socialist Archaeology in Europe and its Legacies*, ur. Martijn Eickhoff, Daniel Modl, Katie Meheux i Erwin Nuijten (New York: Springer, 2023), 631–634.

¹² Za biografiju vidi: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2024), s. v. „Švob, Držislav“, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/svob-drzislav> (pristupljeno 10. rujna 2024.).

¹³ Milovan Gavazzi (Gospić, 1895. – Zagreb, 1992.) bio je kustos Etnografskog muzeja u Zagrebu od 1922. do 1927. te ravnatelj od 1939. do 1941. godine. Od 1927. do umirovljenja 1965. godine predavao je etnologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Za biografiju vidi: *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024), s. v. „Gavazzi, Milovan“, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/gavazzi-milovan> (pristupljeno 6. rujna 2024.).

¹⁴ Vladimir Tkalčić (Zagreb, 1883. – Zagreb, 1971.) od 1907. do 1919. godine radio je u Arheološkome muzeju, prvo kao pomoćnik kustosa, a zatim kao kustos. Od 1919. godine obnašao je dužnost kustosa u Etnografskome muzeju, čiji je ravnatelj bio od 1925. do 1933. godine. Od 1934. do umirovljenja 1952. godine bio je na čelu Muzeja za umjetnost i obrt. Za biografiju vidi: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2024), s. v. „Tkalčić, Vladimir“, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/tkalcic-vladimir> (pristupljeno 6. rujna 2024.).

¹⁵ Gjuro Szabo (Novska, 1875. – Zagreb, 1943.) bio je ravnatelj Muzeja za umjetnost i obrt od 1919. do 1926., Muzeja grada Zagreba od 1928. do 1943. te v. d. konzervatora do listopada 1941. godine. Za biografiju vidi: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje* (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013–2024), s. v. „Szabo, Gjuro“, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/szabo-gjuro> (pristupljeno 6. rujna 2024.).

¹⁶ Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, Središnja dokumentacija s područja kulturne baštine (dalje: MKM – SDKB), Zbirke starije građe, Dokumentacijska građa Konzervatorskog ureda (1928. – 1945.), 82/1941, 10. svibnja 1941.; Martina Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine* (Zagreb: Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske, 2021), 189.

¹⁷ Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj od 1850. do 1990. godine*, 190–191.

¹⁸ Josip Junašević i Miroslav Šantek, ur., *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske* 1, sv. 2, br. 130 (Zagreb: Zakonodavno povjereništvo pri Poglavlniku, 1941), 85–86. Više o zakonskim regulativama u NDH-u u: Martina Juranović Tonejc, „Zakonska regulativa u zaštiti pokretne baštine u doba Nezavisne države Hrvatske“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 33/34 (2009/2010), 15–22; Juranović Tonejc, *Institucionalni razvoj zaštite pokretne umjetničke baštine u Hrvatskoj*, 219–223.

¹⁹ „Lijep odaziv građanstva povodom Poglavnikove odredbe o čuvanju starina i prirodnih spomenika“, *Danas*, 30. lipnja 1941., 6.

²⁰ MKM – SDKB, Zbirke starije građe, Dokumentacijska građa Konzervatorskog ureda (1928. – 1945.), 87/1941, G. Szabo Redarstvenom ravnateljstvu, 23. svibnja 1941.

²¹ Isto, 90/1941, G. Szabo, „Upozorenje vlasnicima starina“, 12. svibnja 1941.

²² Hrvatski državni arhiv, fond Zbirka Božidara Murgića o muzejskoj djelatnosti u Hrvatskoj od 1920-ih do 1940-ih (dalje: HR-HDA-1149), kut. 1, „Izvještaj o provedbi zakonske odredbe o zabrani otuđivanja i izvažanja starinskih umjetničkih, kulturno-povjesnih i prirodnih spomenika na području Nezavisne Države Hrvatske“, 26. srpnja 1941.

²³ O spomenutim zbirkama više u: Iva Pasini Tržec, „O sudbini pet privatnih zbirki zagrebačkih židovskih obitelji za vrijeme i nakon sloma Nezavisne Države Hrvatske“, *Peristil* 64 (2021): 97–113.

²⁴ *Hrvatski narod* 87, 10. svibnja 1941.

²⁵ HR-HDA-1149, kut. 1, „Vrlo poštovani i dragi profesore“, bez datuma.

²⁶ Arhiv Arheološkog muzeja u Zagrebu (dalje: AAMZ) 107, 757/1941.

²⁷ AAMZ 37/8, Dosje *Hinko Lederer*, dopis B. Murgića (Ministarstvo nastave u Zagrebu), 25. srpnja 1941.

²⁸ HR-HDA-1149, kut. 1, B. Murgić Ustaškom taboru u Orahovici, 18. kolovoza 1941.

²⁹ AAMZ 37/4, Dosje *Mirko Šeper*, 401/1941.

³⁰ AAMZ 107, 442/1941.

³¹ AAMZ 37/8, Dosje *Hinko Lederer*, dopis M. Šepera Uredu za podržavljeni imetak, 2. svibnja 1944.

³² AAMZ 110, Muzejski spisi: 1944. godina, „Zapisnik od 16. rujna 1944.“, 240/1944.

³³ Zbirka banknota, Zbirka bizantskog novca, Zbirka europskih i svjetskih medalja, Zbirka hrvatskih medalja, Zbirka hrvatskog srednjovjekovnog i novovjekovnog novca, Zbirka srednjovjekovnog i novovjekovnog novca jugoistočnoeuropskih država, Zbirka srednjovjekovnog i novovjekovnog novca srednjoeuropskih i istočnoeuropskih država, Zbirka srednjovjekovnog i novovjekovnog novca vaneuropskih država, Zbirka srednjovjekovnog i novovjekovnog novca zapadnoeuropskih država,

Zbirka turskog novca, Studijska zbirka modernog novca, Studijska zbirka rimskog carskog brončanog novca, Zbirka rimskog republikanskog novca i Zbirka ostava rimskog novca 3. st. Zahvaljujem kolegama Tomislavu Biliću i Miroslavu Nađu na podacima.

³⁴ Tomislav Bilić, *Aliena pecunia: zbirka antičkog novca zaplijenjena u Ustaškom logoru Požega* (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2020).

³⁵ Miro Nađ i Anja Bertol Stipetić, *Kamenica: ostava rimskog srebrnog novca iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu* (Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2016).

³⁶ AAMZ 115, Muzejski spisi: 1949. godina, „Zapisnik o preuzimanju starih novaca od Ministarstva financije NRH“, 452/1949.

³⁷ Zahvaljujem kolegici Ivi Validžija na podatku.

³⁸ AAMZ 37/8, Dosje *Hinko Lederer*, Spisi *Hinko Lederer* 11/1954.

³⁹ AAMZ 110, Muzejski spisi: 1944. godina, dopis od 22. prosinca 1944., 349/1944.

⁴⁰ AAMZ 110, Muzejski spisi: 1944. godina, zapisnik od 16. rujna 1944., 240/1944.

⁴¹ AAMZ 111, Muzejski spisi: 1945. godina, „Zapisnik predmeta pohranjen u Arheološkom muzeju od Antuna Adamovića iz Osijeka, Leonarda Grivičića iz Zagreba, Jakova Eltza iz Vukovara“, 219/1945, 229/1945, 227/1945.

MUSEUM IN THE SERVICE OF THE REGIME: THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN ZAGREB AND THE SECOND WORLD WAR

The Archaeological Museum in Zagreb participated in wider social and political processes during World War II. Under the auspices of the Independent State of Croatia, the Museum was an instrument in the implementation of an ideologically motivated policy towards cultural heritage. Although laws were passed at the beginning of the war to protect archaeological and cultural heritage, in practice these laws were used to systematically seize property, especially from Jewish and Serbian owners. Under the guise of preserving national heritage, raids and inventories of private collections were carried out, and numerous objects were forcibly transferred to state museums.

The Archaeological Museum became a warehouse for objects confiscated from private collections. Museum employees, under pressure from the authorities, actively participated in these processes. Their role ranged from inventorying objects to their transfer to the Museum.

Such a practice had long-term consequences for the Museum and Croatian cultural heritage. Many objects were forcibly separated from their context and original owners, and their provenance is often unclear.

Although the Archaeological Museum in Zagreb played an important role in preserving Croatian heritage, it was part of a dark period in history during World War II. This paper shows how museums as institutions were drawn into political processes and how their collections became victims of ideology.